

Școala doctorală de Teologie

Domeniul de doctorat: Teologie

TEZĂ DE DOCTORAT

„Conceptul” de *nous* în literatura niptico-filocalică

Doctorand:

Teodor COMAN

Conducător de doctorat:

Arhid. prof. univ. dr. Ioan Ică Jr.

„Conceptul” de *nous* în literatura niptico-filocalică

– rezumat –

Subiectul tezei este „Conceptul” de *nous* în literatura niptico-filocalică. Lucrarea își propune să cerceteze modul în care gândirea teologică niptică sintetizează conceptul de *nous* și imaginea de ansamblu ce reiese din analiza specificului fiecărui autor filocalic. Baza bibliografică a lucrării este reprezentată de ediția românească a Filocaliei, în traducerea Părintelui Dumitru Stăniloae, fiind folosite și edițiile în engleză a mitropolitului Kallistos Ware, precum și ediția în cinci volume în greacă veche, după caz, pentru a sublinia concordanțele și diferențele lingvistice și pentru a păstra o neîntreruptă legătură cu textul original.

Motivul pentru care am ales Filocalia ca bază a strădaniei noastre este rolul normativ pe care considerăm că îl joacă în teologia răsăriteană. Acest rol este dat pe de o parte de faptul că Filocalia acoperă și sintetizează aproape o mie de ani de gândire teologică răsăriteană, un interval de timp atât de cuprinzător, încât niciun alt corpus literar nu o rivalizează din acest punct de vedere. Mai important însă, pentru caracterul normativ pe care considerăm că îl are Filocalia, este modul în care aceasta a apărut. În primul rând vorbim despre caracterul mărturisitor al literaturii filocalice, în antiteză cu cel științific-teoretic-speculativ al teologiei academice. Părinții niptici vorbesc, așadar, având la bază nu propriul efort intelectual, ci experiența personală nemijlocită a dâșnilor în încercarea, după cum mărturisesc, de a-L vedea pe Dumnezeu.

Metoda aplicată în alcătuirea acestei lucrări este cea teologică. Lucrarea se depărtează parțial de metoda istorico-critică, pentru că își asumă intenția de a arăta că universul omului lăuntric, ce are mintea/*nous* în centrul ei, așa cum apare el la părinții Filocaliei, este un tărâm ce presupune asumarea înseși metodei părinților. Metoda teologică presupune analizarea textului pornind de la premisa că, în plus față de toate aspectele pe care metoda istorico-critică le-a stabilit deja, de diferitele școli de gândire, curente și concepte ce au influențat teologia în general și teologia niptică în special, baza înțelegerii realităților despre care vorbesc părinții niptici este propria lor experiență nemijlocită cu acele realități. Această premisă duce la reconsiderarea aspectelor lingvistice și a priorităților în ceea ce privește analiza textului și oferă posibilitatea conturării unei foarte coerente imagini de ansamblu asupra conceptului de

„nous”. Metoda teologică, așa cum o înțelegem și așa cum am aplicat-o aici, nu vine să înlocuiască metoda istorico-critică sau să îi conteste meritele și foloasele, ci vine în completarea ei.

Cel mai important obiectiv al lucrării este sistematizarea discursului filocalic despre *nous* până la obținerea unei imagini de ansamblu reprezentative a realității pe care Sfinții Părinți o descriu când folosesc acest termen. Al doilea obiectiv al lucrării este să arătăm centralitatea conceptului de *nous* în teologia niptică în comparație cu marginalizarea sa în antropologia creștină academică din ziua de astăzi, care se concentrează mai mult pe aspecte ce țin de facerea omului și căderea în păcat. În acest sens, vom încerca să arătăm că metoda teologică este cea care permite sintetizarea discursului antropologic niptic într-unul sistematic de natură academică.

În ceea ce privește analiza stadiului cercetării pe această temă, am ales să tratăm puțin mai sumar aspectele ce țin de istoria conceptului în literatura creștină și universală. Am realizat mai întâi o scurtă analiză ce arată măsura disproporționat de mică în care subiectul a fost tratat, având ca scop punerea în contrast a acestui aspect cu locul cât se poate de central al conceptului în teologia niptică, așa cum urmează să reiasă din corpul lucrării. Am trasat, totuși, o evidentă linie ce arată existența precreștină a conceptului printr-un studiu de caz pe conceptul de *nous* la Aristotel, după care am indicat rădăcinile sale în teologia primelor secole creștine, în școala alexandrină și în cea cappadociană. Am ales să punem accentul, în analiza stadiului cercetării, pe lucrarea *Ascetica și Mistica Bisericii Ortodoxe*, a părintelui Dumitru Stăniloae, întrucât aceasta are două puncte forte. În primul rând ea arată continuitatea gândirii niptice până în epoca contemporană, prin faptul că discursul părintelui Stăniloae este unul profund niptic, cu toate că lucrarea nu reprezintă o sinteză, ci un discurs teologic original. În al doilea rând, lucrarea este un exemplu foarte bun de folosire a metodei teologice în discursul academic și ține un echilibru foarte precis între întemeierea pe Sfinții Părinți – și deci înscrierea în tradiția patristică – și discurs teologic original, contemporan.

Prima parte principală a lucrării este reprezentată de capitolul „Considerente lingvistice și de înțelegere a textului filocalic”, în care am tratat mai întâi problema lingvistică a traducerii termenului de *nous*, printr-un studiu asupra modului în care Dumitru Stăniloae, Kallistos Ware și ediția în greacă nouă au ales să traducă două expresii specifice ce provoacă mari dificultăți, extrase din textul atribuit Sfântului Antonie cel Mare. Această porțiune nu are scopul de a trata exhaustiv problema

traducerii, ci doar de a o prezenta, de a o exemplifica și de a ne asuma pentru tot restul lucrării termenul *mente* folosit de Dumitru Stăniloae în traducerea sa. Mai apoi am formulat câteva considerente asupra întrebării dacă Sfinții Părinți au „proprietatea termenilor” pe care îi folosesc, plecând de la o apreciere a Patriarhului Fotie la Maxim Mărturisitorul. Scopul acestui excurs este de a lua în considerare faptul că lipsa de structură și de strictete terminologică a textului filocalic nu poate fi considerată exclusiv un aspect negativ al lui, ci mai degrabă o funcție. Utilizarea lipsită de o strictă coerență a mai multor termeni, chiar și de către un singur autor, poate fi interpretată ca fiind funcție a textului, așa cum am descoperit mărturii concrete, chiar la Sfântul Maxim Mărturisitorul.

În partea a doua a lucrării am realizat o imagine de ansamblu a aspectelor ce reprezintă natura și attributele minții, așa acum reies ele din antropologia niptică. Am început aici cu natura inteligibilă a Minții dumnezeiești, pe care părinții niptici o prezintă ca fiind baza ontologică a posibilității împărtășirii omului de Dumnezeu, precum și faptul că aceștia atribuie lui Dumnezeu-Tatăl lucrarea de a fi Mentea din Sfânta Treime. Apoi am luat în considerare referatul biblic al facerii omului „după chipul” lui Dumnezeu și felul în care autorii filocalici prezintă mintea ca fiind cea care reprezintă chipul lui Dumnezeu în om, aspect strâns legat de proprietatea minții omenești de a fi asemenea Minții după chipul Căreia a fost creată. În continuare am avansat teza conform căreia anatomia lăuntrică a omului și toate componentele sale, care sunt atât de greu de definit individual – mintea, rațiunea, inima, sufletul etc – nu pot fi delimitate și definite în sens clasic, științific, întrucât ele nu pot fi înțelese separat, una fără cealaltă, fiind nedespărțite după modelul perihoretic al Sfintei Treimi, dar își păstrează, totuși, asemenea Persoanelor Sfintei Treimi, lucrarea specifică.

Mai apoi am avansat în direcția prezentării câtorva attribute ale minții, începând cu ceea ce părinții numesc *forma* minții, ca modificare pe care mintea o suportă de fiecare dată când vine în contact prin simțuri sau rațiune cu o altă realitate sau concept. Părinții subliniază pe parcursul întreg textului filocalic că această formă a minții este unul dintre aspectele de care mintea trebuie să se elibereze pentru a avea acces la împărtășirea de energii dumnezeiești necreate, întocmai pentru că Mentea dumnezeiască este indefinită, infinită, necompusă și lipsită de orice formă. Capitolul tratează și legătura dintre forma minții și patimi, precum și considerarea oricărui

concept lumesc, chiar și al revelației dumnezeiești, ca fiind printre cele de care mintea trebuie să se elibereze pentru a avansa duhovnicește.

Urmează tratarea atributului minții de a fi nematerială precum și a caracteristicilor sale de a fi schimbătoare și veșnic în mișcare. Aceste aspecte sunt prezentate în strânsă legătură cu tendința minții de a explora lumea creată și de a o consuma la nesfârșit, nereușind niciodată să fie satisfăcută, precum și de înțelegerea lui Dumnezeu ca Creator și scop ultim al omului, prin faptul că numai Mentea cea Dintâi, fiind nemărginită și indefinită, poate reprezenta realitatea personală pe care mintea omenească o poate înțelege nedescompus și la infinit.

Ultimul subcapitol tratează conceptul de minte căzută, lumească, pornind de la definirea răului ca alegere a minții de a se abate de la bine și de un excurs pe referatul biblic al căderii din Rai pe care îl fac părinții niptici, descriind diferența dintre înțelegerea realității create la nivel sensibil sau la nivel noetic. Mai departe am tratat pe larg conceptul de „trăsătură pătimitoare a minții” la Maxim Mărturisitorul, care lasă în urmă, într-un discurs hristologic pe tema Întrupării, elemente esențiale de antropologie creștină.

Partea a treia a lucrării tratează aspectele ce țin de lucrarea și funcțiile minții, începând cu o prezentare a conceptului de „cunoaștere prin împărtășire”, esențial în înțelegerea antropologiei și a teologiei niptice. Primul capitol, cel despre înțelegere, începe cu un studiu privind conceptul de *nous* în filosofia clasică. Am abordat apoi conceptul de înțelegere pornind de la proprietatea acesteia de a fi esență sau lucrare a minții, diferența dintre înțelegerea naturală și ceea ce Sfinții Părinți numesc „înțelegerea mai presus de înțelegere”, și sfârșind cu contextul în care aceasta din urmă se poate realiza, care este unirea minții cu celelalte componente sau facultăți ale omului lăuntric în ceea ce am numit „unirea ființială a omului”.

Al doilea capitol tratează una dintre cele mai importante funcții ale minții, care este simțirea. Sfinții Părinți se referă la procesul înțelegerii ca fiind unul ce se realizează de către minte prin împărtășirea nemijlocită la nivel noetic de realitatea pe care o înțelege. Actul înțelegerii devine, în consecință un gest, o simțire directă, și încetează să mai fie un proces de gândire discursivă. Încheiem acest capitol printr-o analiză a conceptului de „simțire mai presus de simțire” la Simeon Noul Teolog.

Al treilea capitol tratează noțiunea de trezvie. Trezvia reprezintă întâi de toate o metodă ce mută lupta cu patimile de la nivel sensibil la nivel inteligibil. Aceasta este

o metodă a cărei fundamentare este dezvoltată foarte mult de școala sinaită și care descompune în detaliu mecanismele omului lăuntric prin care mintea ajunge să identifice și să respingă orice gând ce ar putea să o întoarcă la starea împrăștiată a omului căzut.

Încheiem această parte a treia printr-o analiză detaliată a metodei adunării minții prin rugăciunea neîncetată. Am luat ca referință principală metoda lui Nichifor din Singurătate și traseul pe care acesta îl descrie, pornind de la adunarea minții prin lectura textelor duhovnicești, continuând cu amintirea morții ca stare continuă de adunare în sine și încheind cu metoda însăși de adunare a minții în inimă prin rugăciunea neîncetată.

În concluzii, am încercat să prezentăm succint modul în care obiectivele acestei lucrări au fost atinse. Am reiterat locul central pe care conceptul de *nous* îl ocupă în literatura niptico-filocalică. Conceptul de *nous* nu este unul secundar în gândirea teologică a părinților niptici, ci reprezintă centrul efortului lor ascetic și miezul înțelegerii omului din punct de vedere antropologic. Acest fapt pune într-o lumină nouă locul marginalizat pe care conceptul îl capătă în teologia academică contemporană, lucru pe care îl atribuim exclusivității de care beneficiază metoda științifică în defavoarea metodei teologice. Metoda teologică nu vine să înlocuiască metoda științifică, dar, fiind însăși metoda asumată de Sfinții Părinți, este absolut necesară în înțelegerea corectă a teologiei niptice în special. Am încheiat cu câteva direcții în care intenționăm să continuăm cercetarea pentru o articulare concretă a concluziilor noastre în realitatea contemporană și, în final, cu asumarea lipsurilor cu care considerăm că această lucrare a sfârșit.